

**Journal van een reis naar Genève, Italië en Frankrijk van
Coenraad Ruysch met zijn neef Dirck van Hoogeveen**

1674-1677

Nationaal Archief, FA Teding van Berkhout, 1408

Transcriptie en editie: Alan Moss

APRIL 1675: VAN ROME NAAR FLORENCE

65v Maendach den eersten april. Des middachs wierden eenige van t' geselschap van de natie¹ versonden² en des avonts, soo als wij bij den anderen quaemen, braef³ uijt gelacchen. Naer de middach kreegen wij een visite van de comte Aliberti⁴, die ons seer beleeft quam presenteeren⁵ alles waer in hij ons dienst kost⁶ doen in de Goede Week voor soo veel syn employ⁷ bij de koninginne toe soude laeten. Mede versocht hij uijt de naem van de koninginne dat wij des anderen daechs⁸ de heer Overscie⁹ ter audientie souden geleijden, sijnde aen den cardinael Assolini¹⁰ en door syn eminentie aen haere majesteijt gerecommandeert.¹¹ Oock hadde de koninginne ons selfs naer hem gevraecht en ons gecommandeert hem bij haer te brengen. Ick liet mijn koopmanscap¹² aen Aliberti sien, onder welck hem de teijkeninge van Kruijl¹³ seer behaegde, die hij versocht dat ick des anderen daechs mede soude brengen, dat hij die aen de koninginne wilde toonen. Naer dat wij wat gediscoureert¹⁴ hadden en veel beleeftheid van hem ontfangen hadden, nam hij syn afsceijt van ons. Ick liet aenstonts Overscie waerscouwen dat hij gereet soude sijn en ginch des avonts met de heele natie bij de heeren Donab¹⁵ collationeeren.¹⁶

Dijnsdach den 2^{en} sijn wij met de heer Overscie naer Aliberti gereeden en met syn edelheid naer t' paleijs¹⁷, doch hadden geen audientie, alsoo¹⁸ sij medecijnen ingenoomen hadde, en wierden uijtgesteld tot des anderen daechs. Haere majesteijt hielt mijn teykeningen om wat te speculeeren.¹⁹ Wij gingen hier van daen bij Voet²⁰ en met hem wat wandelen en in de kerck van de Trinita del

¹ **de natie.** *Nationes* waren verenigingen van buitenlandse studenten. In de zeventiende eeuw bestonden er verschillende verenigingen voor Nederlandse en Duitse studenten.

² **versonden.** met een onmogelijke boodschap ergens heen gestuurd. Op 1 april, de zogenaamde 'verzenderkensdag', hield men elkaar op deze manier voor de gek.

³ **braef.** flink.

⁴ **comte Aliberti.** Graaf Giacomo d'Alibert (1626-1713) was secretaris van koningin Christina I van Zweden (1626-1689), een groot verzamelaar van boeken en manuscripten in Rome en een liefhebber van de kunsten. Ruysch ontmoette d'Alibert al eerder tijdens zijn verblijf in Rome.

⁵ **presenteeren.** aanbieden.

⁶ **kost.** kon.

⁷ **employ.** dienst, ambt.

⁸ **des anderen daechs.** de volgende dag.

⁹ **de heer Overscie.** Ruysch kwam Ouwerscie al eerder tegen tijdens zijn verblijf in Rome.

¹⁰ **den cardinael Assolini.** Decio Azzolino (1623-1689) was een Italiaanse kardinaal en een goede vriend van Christina I van Zweden.

¹¹ **gerecommandeert.** aanbevolen.

¹² **koopmanscap.** koopwaar. Waarschijnlijk doelt Ruysch op zijn collectie munten die hij eerder in Rome aanschafte.

¹³ **Kruijl.** Ruysch kwam de Nederlandse priester Kruijl al eerder tegen in Rome.

¹⁴ **gediscoureert.** gesproken.

¹⁵ **de heeren Donab.** Ruysch kwam hen al eerder tegen in Rome.

¹⁶ **collationeeren.** praten, kletsen.

¹⁷ **t' paleijs.** Christina I van Zweden woonde in het Palazzo Farnese.

¹⁸ **alsoo.** aangezien.

¹⁹ **speculeeren.** kijken, overwegen.

²⁰ **Voet.** Ruysch ontmoette de schilder Voet tijdens zijn verblijf in Rome.

Monte.²¹ Naer de middach gingen wij naer huijs vermits²² den regen en quaemen dien dach niet meer uijt.

66R Woensdach den 3^{en} gingen wij met de heer Overscie aen t' paleijs van haere majesteijt van dewelke wij alle drie audientie kreegen en met veel beleeftheden ontfangen wierden. De discoursen²³ waeren in t' generael over den toestandt van t' vaderlandt.²⁴ Die audientie duerde een uer. Naer dat wij van haere majesteijt gedimmitteert²⁵ waeren, reden wij naer St. Jan de i Fiorentini²⁶, daer wij een heerlijke predicatie²⁷ hoorden en naer t' eijndige van de selve een seer heerlijke capelle saegen, die noch niet heel volbouwt was, doch aen dewelke continueel²⁸ gearbeijt wiert. De stichters hier van sijn die van de familie Falconieri.

Naer de middach reden wij door t' Campo Vacino²⁹ voorbij t' Colisseum naer de kerck van St. Gregorius³⁰, alwaer ons getoont wiert de tafel waer aen sich een engel hadt laeten vinden, dewijle desen heijlich³¹ de arme pellegrims tracteerden.³² Dese tafel staet in een capelle, die rontom seer net beschildert is met de historien³³ van sijn leven. Wij wierden een trap af geleijt in een diep gat, daer wij een put saegen in t' welke het lichaem van St. Gregorius voorscreve³⁴ gevonden soude sijn. Hier van daen reden wij naer de Thermae Antoninae³⁵, van welke de rudera³⁶ noch seer groot sijn, doch particuliers³⁷ is daer niet in, en hier van daen naer het graf van C. Cestius, dat noch heel fraij is, sijnde een pijramide van seer groote witte marmor steenen.³⁸ De deur is toegemetselt soo dat wij daer niet kosten ingaen. Wij considereerden³⁹ mede hier omtrent de Mons Testaceus, die al vrij groot is om van potscerven gemaect te sijn, doch aen de waerheid is niet te twijfelen alsoo niet als peuyn⁴⁰, scerven, steenen en sulck tuijch aldaer te vinden is.⁴¹

Wij reden noch voor bij de plaets daer het hol van Cacus soude geweest

²¹ **de kerck...del Monte.** Het betreft de Chiesa della Trinità dei Monti.

²² **vermits.** vanwege.

²³ **discoursen.** gesprekken.

²⁴ **Den discoursen...t' vaderlandt.** Ruysch had eerder al een audiëntie met Christina van Zweden op 15 februari 1675. Zie f. 51v-53v.

²⁵ **gedimmitteert.** weggestuurd.

²⁶ **de St. Jan...Fiorentini.** Het betreft de Basilica di San Giovanni Battista dei Fiorentini.

²⁷ **predicatie.** preek.

²⁸ **continueel.** voortdurend.

²⁹ **t' Campo Vacino.** Campo Vaccino is de oude benaming voor het gebied rondom het Forum Romanum.

³⁰ **de kerck van St. Gregorius.** Het gaat om de Chiesa di San Gregorio al Celio.

³¹ **heijlich.** heilige.

³² **alwaer ons...pellegrims tracteerden.** Volgens de overlevering voedde de heilige Gregorius iedere dag twaalf armen aan zijn tafel. Op een dag sloot een engel zich bij deze groep aan.

³³ **historien.** geschiedenis.

³⁴ **voorscreve.** eerder genoemd.

³⁵ **de Thermae Antoninae.** Het gaat om de Thermen van Caracalla.

³⁶ **rudera.** tegels.

³⁷ **particuliers.** bijzonders.

³⁸ **hier van...marmor steenen.** Het betreft de Piramide Cestia.

³⁹ **considereerden.** beschouwden.

⁴⁰ **peuyn.** puin.

⁴¹ **Wij considereerden...vinden is.** Aan de Monte Testaccio ligt de gelijknamige Romeinse wijk Testaccio, waar veel restanten van amforen en vazen werden gevonden. Het motto van de wijk is dan ook een amfoor.

sijn, sijnde aen de voet van de Mons Aventinus.⁴² Al voort' gaende, saegen wij noch eenige tempelties, als dat van Sol, Luna, Neptunus, nu van Anastasius.⁴³ Oock noch een andere, Scola Greca of Santa Maria in Cosmedin⁴⁴, daer wij dat dinch saegen dat voor de Bocca Veritatis gehouden wert.⁴⁵ In dese kerck was noch te sien de predick stoel dat St. Augustinus op gepreekt hadde. Ick soude noch vergeeten te noemen het huijs van Pilatus⁴⁶, daer fraeij columnen voor staen, doch door de outheid seer bedurven.⁴⁷ Wat verder saegen wij de Janus Quadrifrons⁴⁸ en gingen op de plaets voor t' Circus Maximus, daer niets meer van overich⁴⁹ is. Voor bij het Theatrum Marcelli, nu het paleijs van den principe⁵⁰ Savelli⁵¹, reden wij naer t' Insula Tiberina, nu St. Bartholomei⁵², en van daer door t' joden quartier⁵³ naer huijs. Ick hebbe noch vergeeten te seggen dat wij bij Janus Quadrifons een kleijn stuck saegen van de Arcus Severi et Marci Aurelii.⁵⁴ Dese overblijfsel is seer fraeij doch kleijn, sijnde maer een van de twee uysterste poorten die sulke gebouwen altoos⁵⁵ hebben.

66v Donderdach den vierden dito saegen wij t' paleijs van Masarini⁵⁶, doch t' selve was niet veel te beduyden ten reguarde van⁵⁷ andere die wij gesien hadden. Den thuyne was kleijn doch hadt seer seker speelhuijs dat seer vermaekelijck was. In een van de kamers saegen wij een vermaert scilderije van Guido Reno, representeerende den daegeraet.⁵⁸ t' Selve stont tegens het verwelfsel.⁵⁹ Hier

⁴² **Wij reden...Mons Aventinus.** Cacus was in de Romeinse mythologie een zoon van de god Vulcanus. Cacus was een monster dat leefde in een hol vlakbij de heuvel Aventijn. Hij werd verslagen door de held Hercules.

⁴³ **Al voort'...van Anastasius.** In de oudheid stonden op het Aventijn onder andere tempels voor Sol, de god van de zon, en Luna, de godin van de maan. Zo ver bekend, was er geen tempel voor Neptunus op het Aventijn.

⁴⁴ **Scola Greca...in Cosmedin.** Ruysch verwijst naar de Basilica di Santa Maria in Cosmedin, ook wel de Santa Maria in Schola Greca genoemd.

⁴⁵ **daer wij...gehouden wert.** Het gaat hier om de Bocca della Verità, gelegen in het voorportaal van de Santa Maria in Cosmedin. Volgens de beroemde legende zou diegene die zijn hand in de muil van het beeld stak en een leugen vertelde, zijn hand kwijtraken.

⁴⁶ **het huijs van Pilatus.** Ruysch heeft het over het huis van Pontius Pilatus, die volgens het Nieuwe Testament Jezus Christus liet kruisigen.

⁴⁷ **bedurven.** verpest, beschadigd.

⁴⁸ **de Janus Quadrifons.** Het betreft de Arco di Giano, de triomfboog van Janus.

⁴⁹ **overich.** over.

⁵⁰ **principe.** vorst.

⁵¹ **Voor bij...principe Savelli.** Het Teatro di Marcello was een antiek Romeins theater, dat in de vijftiende eeuw in handen kwam van de familie Savelli.

⁵² **t' Insula...St. Bartholomei.** Het gaat om het Isola Tiberina, het Tibereiland. Op het eiland staat de Basilica di San Bartolomeo all'Isola.

⁵³ **t' joden quartier.** de jodenwijk.

⁵⁴ **de Arcus...Marci Aurelii.** Het gaat om de Arco di Settimio Severo en de Arco di Marco Aurelio.

⁵⁵ **altoos.** altijd.

⁵⁶ **t' paleijs van Masarini.** Het betreft het Palazzo Rospigliosi, dat in 1641 werd aangekocht door de Franse kardinaal Jules Mazarin (1602-1661).

⁵⁷ **ten reguarde van.** wat betreft.

⁵⁸ **In een...den daegeraet.** Guido Reni (1575-1642) was een Italiaanse schilder. Reni's schilderij 'Aurora' stond in het gelijknamige Casino dell'Aurora, een van de bijgebouwen van het Palazzo Rospigliosi.

⁵⁹ **verwelfsel.** gewelf.

van daen begaeven wij ons naer t' den thuijn van Aldobrandini⁶⁰, die seer vermaekelijck is. Wij vonden hier een scilderij dat sekerlijck noch van oude Romeijnen overich moet sijn. t' Selve is op een stuck meurs⁶¹ gescildert en uijt de ruine uijt gebrooken en in desen tuijn in een speelhuijsken wederom in de muer gemetselt. Men kan van achtere sien dat het een out stuck muer is aen de vierkante steenties, een manier van metselen seer gemeen in alle de oude rudera. Sels de houten⁶² daer dit stuck in gebonden was om t' secuer⁶³ over te brengen, kon men van gelijken van achtere noch sien. t' Selve representeert de ceremonie des huwelyckx van de oude.⁶⁴ Ick hebbe hier mede een print⁶⁵ van.

Hier van daen gingen wij t' paleijs van den connestabili⁶⁶ Colonna⁶⁷, t' welck van buijten niet pareert⁶⁸, doch van binnen seer costelick is. Behalven seer heerlijke meubelen en t' appartement daer hij slaept, saegen wij noch een somer appartement dat seer heerlyck gescildert was rontom op de meuren, noch een galerije op de manier van die van t' Vaticaen met geographise caerten⁶⁹ van de voornaemste plaetsen van de werelt.⁷⁰ Oock een camer met een heerlijke alcove, daer een ledekant in stondt dat soo superbe⁷¹ was als ick gesien hebben. t' Selve was een scilp⁷² voort getrooken van ettelijke zee paerden geregeert⁷³ door meerminnen, altemael seer heerlyck vergult. Een groot goude laeke wier door eenige vergulde engelen daer boven over gedraegen. Dit bet wiert gemaect doen de connestabilessa⁷⁴ de eerste mael in de kraem leyde.⁷⁵ Ick sal daer een print van krijgen. Verders vonden wij in dit paleijs een rijckdom van scilderijen en silver.

Vrijdach den 5^{en} dito besaegen wij des morgens het paleijs van den cardinael Chisi⁷⁶, dat niet alleen seer kostelijck maer oock seer galandt gemeubleert⁷⁷ is. Onder andere fraicheden⁷⁸ saegen wij veel seer kostelyke spiegels met lijst van cristal op die maenier als wij te Milan gesien hadden. De grondt⁷⁹ van dese lijsten

⁶⁰ **den thuijn van Aldobrandini.** Het gaat om de tuinen van de Villa Aldobrandini.

⁶¹ **meurs.** muur.

⁶² **houten.** houten lijst, houten bescherming.

⁶³ **secuer.** veilig.

⁶⁴ **de oude.** de oude Romeinen.

⁶⁵ **print.** prent.

⁶⁶ **connestabili.** 'Connestabile' is een officiersrang.

⁶⁷ **t' paleijs...connestabili Colonna.** Het betreft het Palazzo Colonna. Mogelijk verwijst Ruysch naar de Italiaanse edelman Lorenzo Onofrio Colonna (1637-1689), 'Gran Connestabile' van Napels.

⁶⁸ **pareert.** versierd.

⁶⁹ **geographise caerten.** landkaarten.

⁷⁰ **een galerije...de werelt.** Ruysch verwijst naar de Galleria della carte geografiche, de Vaticaanse kaartengalerij naast de Sixtijnse Kapel.

⁷¹ **superbe.** geweldig.

⁷² **scilp.** zeeschelp.

⁷³ **geregeert.** bestuurd.

⁷⁴ **connestabilessa.** de echtgenote van de 'Gran Connestabile'. Mogelijk gaat het om Anna Maria Mancini (1639-1715).

⁷⁵ **in de kraem leyde.** zwanger was.

⁷⁶ **het paleijs...cardinael Chisi.** Mogelijk gaat het om de Palazzo Chigi, dat in het bezit was van de Italiaanse kardinaal Flavio Chigi (1631-1693), of de Villa Farnesina.

⁷⁷ **gemeubleert.** gemeubileerd.

⁷⁸ **fraicheden.** fraaiheden.

⁷⁹ **grondt.** basis.

is een spiegel en daer op is lofwerck⁸⁰, blommen⁸¹, freuyt⁸² etc. van geslepen cristal. Maer t' geen ons t' meeste behaechde, was een seer heerlijk ledikant van wit satijn, op t' welck alderhande soort voor de soonste blommen met festons⁸³ en banden gescildert waeren door de handt van Breugel.⁸⁴ Dit ledikant stondt in een scoone vergulde alcove. Niet min was aenmerkens waerdich het somer appartement, t' welck niet alleen met groen damast aen al behangen was, maer vol van de soonste antique statuen⁸⁵ die ick ergens gesien hebbe.

Ick vinde in alle paleijsen dese voorscreve somer appartementen, dewelck altoos geheel onder, doch gelijk de aerde sijn, op dat de son niet soude kunnen steeken. Mede sijn ordinaris⁸⁶ fonteijnen in te midde van de kamers tot verfrissinge en dan somtijts⁸⁷ noch wel artificieele⁸⁸ fonteijnties van silver of andere materie⁸⁹, ieder naer sijn beurs⁹⁰, daer sij ruykende⁹¹ waeteren uijt laeten springen. Naer de middach reden wij naer de posten⁹² of daer brieven waeren, doch wij vonden niets tot ons leetweesen.⁹³ De rest van den dach brachten wij op de Corso⁹⁴ door, met de moje⁹⁵ aensijden⁹⁶ en de scoone borsies te contempleeren.⁹⁷

Saeterdach den 6^{en} gingen wij des morgens op de Place Navone⁹⁸ met onse spraeckmeester⁹⁹ om een balcon voor ons en eenige van de goede vrienden een balcon te hueren, ten eijnde de vierwerken¹⁰⁰ en t' feest te sien, t' welck die van St. Jiacoemo Espagnol ter eeren van de geboorten dach van de koninch op paessondach aen soude rechten.¹⁰¹ Wij vonden een kleijn, onnoosel¹⁰² kamertie

⁸⁰ **lofwerck.** loofwerk, versiering van geboetseerde of geschilderde bladeren.

⁸¹ **blommen.** bloemen.

⁸² **freuyt.** fruit.

⁸³ **festons.** versieringen.

⁸⁴ **Maer t'...van Breugel.** Waarschijnlijk gaat het om een werk van de beroemde schilder Jan Bruegel de Oude (1568-1625), die in Rome werkzaam was.

⁸⁵ **statuen.** standbeelden.

⁸⁶ **ordinaris.** gebruikelijk, normaliter.

⁸⁷ **somtjits.** soms.

⁸⁸ **artificieele.** bewerkte.

⁸⁹ **andere materie.** ander materiaal.

⁹⁰ **ieder naer sijn beurs.** D.w.z. ieder naar de inhoud van zijn portemonnee.

⁹¹ **ruykende.** welriekende, geparfumeerde.

⁹² **posten.** postplaats.

⁹³ **ons leetweesen.** onze spijt.

⁹⁴ **de Corso.** De Via del Corso is een van de hoofdwegen van Rome en loopt van het Piazza Venezia naar het Piazza del Popolo. Het was een populaire plek om te flaneren.

⁹⁵ **moje.** mooie.

⁹⁶ **aensijden.** aangezichten.

⁹⁷ **contempleeren.** aandachtig te bekijken.

⁹⁸ **de Place Navone.** Het betreft het Piazza Navona.

⁹⁹ **onse spraeckmeester.** Het was gebruikelijk dat reizigers tijdens hun verblijf in Rome een taaldocent inhuurden om het Italiaans machtig te worden. Ruysch huurde er een in op 16 januari 1675. Zie f. 45r.

¹⁰⁰ **de vierwerken.** het vuurwerk.

¹⁰¹ **ten eijnde...soude rechten.** Het gaat om de nationale kerk van de Spaanse gemeenschap in Rome, de Chiesa di Nostra Signora del Sacro Cuore, ook wel de San Giacomo degli Spagnoli genoemd. Waarschijnlijk gaat het om een herdenkingsfeest van de Spaanse koning Filips IV (1605-1665). De Spaanse gemeenschap organiseerde wel meer van dit soort feesten voor Spaanse heiligen en koningen.

¹⁰² **onnoosel.** onbeduidend.

met een kleijn balcon, t' welck wij noch met blijscap voor acht pistoolen¹⁰³ huerden. Naer de middach speelde ick tegens de heer Hoogenhouck¹⁰⁴ in de kaetsbaen eenige partijen en depesceerde¹⁰⁵ des avonts noch eenige brieven.

Sondach den 7^{en} meynde ick naer Monte Cavallo¹⁰⁶ te gaen om de ceremonie van de distributie¹⁰⁷ van de palm tackken te sien ende oock een tack te haelen, alsoo wij met een officier van de Switsers¹⁰⁸ contract¹⁰⁹ gemaect hadden van over al in te koomen, synde te Romen geen deuren voor de gekrujsten penninch¹¹⁰ geslooten, doch wij veranderde van resolutie¹¹¹ om en dese reijs te staeken, alsoo de papelinen¹¹² banch waeren dat sijn heijlicheid¹¹³ een windt in de blaes¹¹⁴ soude vatten in een besloote capel, waerom de ceremonie maer van een cardinael gedaen werdende niet veel te beduyden was.¹¹⁵

Naer de middach wandelde ick met de heeren Voet en Smit¹¹⁶ wat in de Villa Borgese¹¹⁷ daer t' seer vermaekelijck was. Hier van daen naer huijs rijdende om neef van Hoogheveen af te haelen, vindt ick de heer Hoogenhouck bij hem die met mij te voet wat ginch wandelen. Wij vonden onderweech twee versceijde processien, dewelcke gedaen wierde door meest altemael fatsoenlijcke luijden, dewelcke naer de Porta del Popolo gegaen sijnde, aldaer de in koomende pellegrims ontfangen hadden en naert' hospitael¹¹⁸ geleijden om de selve drie daegen aldaer te defrojeeren.¹¹⁹

67v Tegens den avont naer ordinaris in de Pietà¹²⁰ om de musieck te hooren die altoos seer excellent is. Soo als wij hier van daen quaemen, saegen wij en passent een processie die wel de minste was die wij noch sien soude in de Goede Weeck, doch alsoo wij dese dingen noijt meer gesien hadden, was het voor ons seer extraordinaris.¹²¹ De machines¹²² waeren vier groote versilverde kroonen met omtrent dertich kaersen ieder en een seer groote machine dewelcke de

¹⁰³ **pistoolen.** Een pistool is een buitenlandse gouden munt.

¹⁰⁴ **de heer Hoogenhouck.** Hoogenhouck was een vaste metgezel van Ruysch.

¹⁰⁵ **depesceerde.** verzond.

¹⁰⁶ **Monte Cavallo.** Het Quirinaal, een van de zeven heuvels van Rome, werd in de middeleeuwen Monte Cavallo genoemd.

¹⁰⁷ **de distributie.** het uitdelen.

¹⁰⁸ **de Switsers.** de Zwitserse garde.

¹⁰⁹ **contract.** afspraak.

¹¹⁰ **gekrujsten penninch.** D.w.z. geld. De gekruiste penning is een oud zilveren muntstuk.

¹¹¹ **resolutie.** besluit.

¹¹² **papelinen.** 'Papelinen' is een spottende benaming voor katholieken.

¹¹³ **sijn heijlicheid.** Clemens X (1590-1676) was paus van 1670 tot 1676.

¹¹⁴ **een windt in de blaes.** een blaasontsteking.

¹¹⁵ **alsoo de...besloote capel.** Vanwege de slechte gezondheid van paus Clemens X (1590-1676) voerde zijn neef, kardinaal Paluzzo Paluzzi Altieri degli Albertoni (1623-1698), tijdens het Jubeljaar de meeste pauselijke ceremonies uit.

¹¹⁶ **Smit.** Smit was een vaste metgezel van Ruysch.

¹¹⁷ **de Villa Borgese.** Het betreft de Villa Borghese.

¹¹⁸ **naert' hospitael.** Het gaat om de Chiesa della Santissima Trinità dei Pellegrini. Tijdens het Jubeljaar werden pelgrims in deze kerk opgevangen.

¹¹⁹ **defrojeeren.** gratis op te vangen.

¹²⁰ **de Pietà.** Deze plek kon niet geïdentificeerd worden. Het was tamelijk populair bij Ruysch en andere Nederlandse reizigers.

¹²¹ **extraordinaris.** bijzonder.

¹²² **machines.** toestellen.

processie besloot, sijnde een altaer op t' welcke een groote Lieve Vrouw¹²³ stondt, rontom in een perspectief¹²⁴ van wolken en engelen, t'¹²⁵ seer licht was. Dese laetste wiert van een groote meenichte faquins¹²⁶ gedraegen. De penintenten¹²⁷ waeren omtrent dertich, waeronder seer strengen waeren. Onder anderen een die een ront yser balletie met scerpe penneties continueel op den ruch liet vallen, waer mede twee groote wonden gemaect hadde. Den cardinael Ursini¹²⁸ sloot dese processie.

Maendach den 8^{en} sijn wij naer de middach met seeker Holsteijnder¹²⁹ boven op het Colliseum geweest. Hij hadt ons versocht dat wij hem het selve gebouw eens souden expliceeren¹³⁰, alsoo syn antiquarius¹³¹ daer te ignorant¹³² toe was, t' welck wij naer ons beste weetenscap deden, hem uijtleggende alle de galerijen, de trappen naer onderen en boven, de sit plaetsen, de carceres¹³³ etc. Hier van daen gingen wij den pater don Celso¹³⁴ bezoeken, wiens klooster hier dicht bij is.¹³⁵ Wij wierden seer vriendelijck en beleeft van hem ontfangen en geregaleert¹³⁶ met excellente olijven en seer goede Monte Pulciano¹³⁷ en seer delicate¹³⁸ witte wijn.

Naer dese visite brachten wij onsen Holsteijnder t' huys en begaeven ons naer de anticamera¹³⁹ van de koninginne, daer wij met discoureerden onsen tijt door brachten tot omtrent 7^{en} ueren, als wanneer de koninginne naer t' hospitael van de Santa Trinita di Ponte Sixto¹⁴⁰ ginch. Wij begaven ons op aenraedinge van den comte d'Aliberti voor uijt naer de kerck en wachten hier haer majesteijt, dewelke naer de ordinare devotie¹⁴¹ door de kerk voorscreve in t' hospitael ginch. Wij volgden met de cortege, doch de confluentie¹⁴² was soo groot dat haer majesteijt selfs te nauwernoot de plaets gebruiken kost. Neef van Hoogheveen was soo ongeluckkich dat hij van Aliberti en mij door t' gedranck gesepareert¹⁴³

¹²³ **Lieve Vrouw.** Maria.

¹²⁴ **perspectief.** vergezicht.

¹²⁵ **t'.** hetwelk.

¹²⁶ **faquins.** dragers.

¹²⁷ **penintenten.** boetedoeners.

¹²⁸ **Den cardinael Ursini.** Virginio Orsini (1615-1676) was een Italiaanse kardinaal.

¹²⁹ **Holsteijnder.** persoon uit het Duitse gebied Holstein.

¹³⁰ **expliceeren.** uitleggen.

¹³¹ **antiquarius.** oudheidkundige. Tijdens hun verblijf in Rome huurden reizigers vaak een eigen gids in om hen te vertellen over de verschillende ruïnes en monumenten van de stad. Ook Ruysch had een dergelijke antiquario in dienst.

¹³² **ignorant.** onwetend.

¹³³ **carcares.** kerkers.

¹³⁴ **den pater don Celso.** Ruysch kwam deze pater al eerder tegen in Rome. Mogelijk reisde hij met Ruysch mee van Milaan naar Pavia op 20 oktober 1674. Zie f. 24v.

¹³⁵ **Hier van...bij is.** Waarschijnlijk gaat het om de Chiesa di San Francesco a Ripa.

¹³⁶ **geregaleert.** getrakteerd.

¹³⁷ **Monte Pulciano.** Het gaat om rode wijn uit het Italiaanse wijngebied Montepulciano.

¹³⁸ **delicate.** fijn.

¹³⁹ **anticamera.** voorkamer.

¹⁴⁰ **t' hospitael...Ponte Sixto.** Het betreft de Chiesa della Santissima Trinità dei Pellegrini.

¹⁴¹ **devotie.** verering.

¹⁴² **confluentie.** toeloop.

¹⁴³ **gesepareert.** gescheiden.

68R wiert. Ick raecte eijndelijck met scrikkelijke¹⁴⁴ gedrinch door toe doen van Aliberti door alle de wachten daer in. Haere majesteijt wiesch¹⁴⁵ eerst de voeten aen twaelf arme vrouwen, ieder met twee pistoolen begiftigende.¹⁴⁶ Naederhandt diende haere majesteijt alle de arme luijden. Het tractement¹⁴⁷ was seer magnifick en wierden daer mede 7 duysent menschen gespijst.¹⁴⁸ Ieder een teston¹⁴⁹ tot reijs gelt, ick mij meest in de camer daer de vrouwen aeten, alsoo alle de voornaemste dames van Romen waeren en subjecht¹⁵⁰ voor gesicht.

NB. Ick maeckte kennis met den padre Palavicino, jesuit, seer geleert en eloquent lidt van de academie van de koninginne.¹⁵¹

Dijnsdach den 9^{en} dito rechten wij niet uijt, alsoo wij niemandt aen kosten. Naer de middach gingen wij wat rijden met de heer Voet en des avonts plaetsten wij ons om de processie van don Benedetto Pamphilio¹⁵² te sien op de plaets van St. Marco¹⁵³, recht over¹⁵⁴ t' huijs daer de koninginne van Sweede was, die haer balcon seer kostelijck hadt laeten orneeren.¹⁵⁵ De machines waeren seer galandt en den toeloop van noblesse¹⁵⁶ seer groot, alsoo don Benedetto seer bemindt is van ieder een. Hij hadt seer goede gratie, synde seer wel gemaect. Dese processie quam uijt de confraterniteijt¹⁵⁷ van de Madonne del Pianto.¹⁵⁸

Woensdach den 10^{en} lieten wij des morgens vraegen aen de heer Smit vraegen of hij des middachs bij ons in onse kaemer wilde komen eeten, alsoo wij een excellente ham hadden doen kooken om de magerheid van de Goede Vrijdach en saterdach uijt te kunnen staen. Mede hadt onse koetsier ons geregaleert met vier excelente bouteilles¹⁵⁹ Monte Pulciano. Naer dat wij ons hier wel van gediend hadden, quaemen de heeren Voet en andere Hollanders. Ick ginch met Voet en Smit wat wandelen en onder anderen naer de St. Pieters kerck¹⁶⁰, daer wij een processie in saegen koomen van een groot gedeelte van de voornaemste noblesse van Romen. Sij gingen alle bloots voets met lange rockken, bij naer¹⁶¹ als de capucijnen. Ieder een cap op daer maer twee gaeten voor t' gesicht in waeren. Voet niet te min kost haer altemael meest. Als de processie in de kerck

¹⁴⁴ **scrikkelijke.** verschrikkelijk.

¹⁴⁵ **wiesch.** waste.

¹⁴⁶ **met twee pistoolen begiftigende.** twee pistolen schenkend.

¹⁴⁷ **Het tractement.** De maaltijd, de verzorging.

¹⁴⁸ **gespijst.** gevoed.

¹⁴⁹ **teston.** Een teston is een zilveren munt.

¹⁵⁰ **subjecht.** onderwerp. D.w.z. een aangenaam gezicht.

¹⁵¹ **Ick maeckte...de koninginne.** Het gaat om de jesuïet Nicolò Pallavicino, een vertrouweling van Christina van Zweden.

¹⁵² **don Benedetto Pamphilio.** Benedetto Pamphilij (1653-1730) was een Romeinse edelman en net als Christina van Zweden een begunstiger van de kunsten.

¹⁵³ **de plaets van St. Marco.** Het betreft de Piazza di San Marco of het nabijgelegen Piazza Venezia.

¹⁵⁴ **over.** tegenover.

¹⁵⁵ **orneeren.** versieren.

¹⁵⁶ **noblesse.** adel.

¹⁵⁷ **confraterniteijt.** broederschap.

¹⁵⁸ **de confraterniteijt...del Pianto.** Het gaat om de Chiesa di Santa Maria del Pianto.

¹⁵⁹ **bouteilles.** flessen.

¹⁶⁰ **de St. Pieters kerck.** Het betreft de Basilica di San Pietro.

¹⁶¹ **bij naer.** bijna.

was, wierden van een hooch balcon getoont den doeck van Veronika¹⁶², de lans¹⁶³ en een stuck van t' kruijs¹⁶⁴, doch alsoo t' seer hooch was en de reliquien in cristalle cassen, die seer glinsterde door de kaersen die met het licht van den dach een seer valschen dach maeckten, kost men niet veel daer van bekennen. t' Kloppen op de borsten en cruijs slaen ginch braef aen.

Hier van daen gingen wij neef Hoogheveen vinden en reden tegens den avont om ons wat te posteeren¹⁶⁵ op dat wij de processie met gemack souden kunnen sien. De selve quam uijt St. Bartolomeo Bargamasto.¹⁶⁶ Haer capo¹⁶⁷ was den cavalier¹⁶⁸ Michieli, neef van den tegenwoordigen ambassadeur van Venetien hier te Rome. De machines waeren excessif hooch en vol licht, doch niet soo aerdich maer veel simpelder als die van don Benedetto.

NB. Wij meynde de paus de voeten te sien wasse aen 12 arme, maer hij dede t' selve niet, maer de publike benedictie.

68v Donderdach¹⁶⁹ den 11^{en} dito gingen wij met de heer Voet en Ouwersie naer den eeten in St. Johan de Laterano, Santa Maria Maggiore, Jesu, La Madonna del Popolo, de Appolinare en in St. Jacomo delli Spangoli¹⁷⁰ om te sien de heijlige graeven, soo sij seggen. t' Bestaet hier dat in ieder kerck een specie¹⁷¹ van een vertooninge, elck soo kostelijck en soo slecht als de finantie¹⁷² van de kerck toe laeten, gestelt wort, representeerende op versceijde manieren naer dat ieder kerck wil pareeren t' graf van den salichmaeker. Oock staet effectivelijck¹⁷³ de ostie¹⁷⁴ of t' sacrament in dese vertooninge, dewelke met silver, met licht en veel kostelijckheden op gescickt sijn. Dat van Santa Maria Majore, Madonna del Popolo en Jesu waeren naer dat van St. Giacomo Espagnol wel de fraijsten. In de St. Jan de Lateran saegen wij de tafel daer de heere Cristus het laetste avontmael met sijne discipelen naer haer seggen aen gegeten soude hebben, doch alsoo de selve niet gebrooken was maer geheel, t welck een lijst daer om even out als de taefel uyt wijst en veel te kleijn voor dertien menschen scen, kan ick t' selve niet wel geloven.

Naer dat dit alles gesien was, gingen wij noch eens opneemen de preparatie van t' feest en de vierwercken, dewelck de Spangiarten op de Place

¹⁶² **den doeck van Veronika.** Het gaat om de zweetdoek die de heilige Veronica aanbood aan Christus terwijl hij zijn kruis de berg Golgotha op droeg. Het is een katholiek relikwie dat bewaard zou worden in de Basilica di San Pietro.

¹⁶³ **de lans.** De Heilige Lans is een ander katholiek relikwie. Na de dood van Christus aan het kruis zou een Romeinse soldaat in Christus' zij hebben gestoken met deze lans.

¹⁶⁴ **een stuck van t' kruijs.** D.w.z. een stuk van het Heilige Kruis waaraan Christus werd gekruisigd.

¹⁶⁵ **posteeren.** plaatsen.

¹⁶⁶ **St. Bartolomeo Bargamasto.** Het gaat om de Chiesa dei Santi Bartolomeo e Alessandro dei Bergamaschi.

¹⁶⁷ **capo.** hoofd, leider.

¹⁶⁸ **cavalier.** edelman.

¹⁶⁹ **Donderdach.** D.w.z. Witte Donderdag.

¹⁷⁰ **St. Jacomo delli Spangoli.** Het betreft respectievelijk de Basilica di San Giovanni in Laterano, de Basilica di Santa Maria Maggiore, de Chiesa del Gesù, de Basilica di Santa Maria del Popolo, de Basilica di Sant'Apollinare en de Chiesa di Nostra Signora del Sacro Cuore, ook wel de San Giacomo degli Spagnoli genoemd.

¹⁷¹ **specie.** vorm

¹⁷² **finantie.** financiën.

¹⁷³ **effectivelijck.** daadwerkelijk.

¹⁷⁴ **ostie.** hostie.

Navona maecten tegens paesdach, en hier van daen ons posteerden met de koets als vooren om de processie te sien van de gonfaloni¹⁷⁵, waer van de capo den duca¹⁷⁶ di Sagarella was. De selve hadt wederom seer scoone machines, doch die van de processie welke wij noch desen avont saegen en dewelcke uijt St. Marcello marcheerde onder de conduite¹⁷⁷ van den duca di Gaetano waeren noch beeter. Het was des morgens vijf ueren eer wij t' huijs quaemen, alsoo dese processie seer veel tijt wech naemen, te meer alsoo de eerste niet marcheerde voor dat de andere gedaen hadt, om soo doende malkandere niet in de weech te sijn.

Vrijdach¹⁷⁸ den 12^{en} rechten wij niet bijsonders uijt als dat wij ons selve tegens den avont wederom gingen posteeren om de processie te sien, dewelcke onder de conduite van don Gasparo¹⁷⁹, eerst 'nepote di papa'¹⁸⁰ en generael van de kerck, uijt de Trinita di Ponte Sixto marcheerde. De selve hadt geen penitenten of 'battenti'¹⁸¹, soo sij seggen, maer in de plaets van dat omtrent tien a twael¹⁸² duisent pellegrims di¹⁸³ alle songen of bij ons de psalmen Davidts¹⁸⁴ hoorden. Alle dese pellegrims hadden desen dach op de kosten van Don Gasparo gegeten. De machines waeren wel soo hooch niet als de anderen mael. De gentilste van alle sijn geordonneert en ten deele gemaect door den cavallier Bernini.¹⁸⁵ Den toeloop van noblesse die mede gingen was seer groot, ten reguarde van t' nepotismo.¹⁸⁶ Dit is de laetste processie die gesciet is. Het is een seer heerlijke saeck om te sien van wegen alle de flambeuren¹⁸⁷, machines etc., te meer dewijle t' selve in de nacht gesciet en door de duysterheid noch meer pareert. Een van dese processien sijn gedruickt en hier geijnsereert¹⁸⁸, waer uijt lichtelijck¹⁸⁹ van de andere geoordeelt kan werden. Een pertinent¹⁹⁰ verhael van ieder te doen, soude mij onmogelijck sijn, alsoo t' selve in de nacht gesciedende mij de occasie¹⁹¹ benoomen wiert van alles op te scrijven, te meer alsoo wij in een koets de selve mosten¹⁹² aensien.

69R

Een dingh t' welck mij extravagant voorquam, waeren de penitenten dewelcke sich selve met haer naeckten ruch soo daenigh geselde dat het bloet daer niet alleen bij neerliep liep¹⁹³, maer dat ick geloove geen beulen gevonden

¹⁷⁵ **gonfaloni.** vaandeldragers.

¹⁷⁶ **duca.** hertog.

¹⁷⁷ **conduite.** leiding.

¹⁷⁸ **Vrijdach.** D.w.z. Goede Vrijdag.

¹⁷⁹ **don Gasparo.** Het gaat om Gaspare Carpegna (1625-1714), kardinaal-vicaris van paus Clemens X.

¹⁸⁰ **'nepote di papa'.** 'neef van de paus'.

¹⁸¹ **'battenti'.** 'zij die zichzelf slaan'.

¹⁸² **twael.** twaalf.

¹⁸³ **di.** die.

¹⁸⁴ **de psalmen Davidts.** De christelijke psalmen worden toegeschreven aan de Bijbelse koning David.

¹⁸⁵ **Den gentilste...cavallier Bernini.** Onder andere de baldakijn, gedragen op Goede Vrijdag, werd gemaakt door de beroemde Italiaanse kunstenaar Gian Lorenzo Bernini (1598-1680).

¹⁸⁶ **t' nepotismo.** D.w.z. de gunsten van de paus aan zijn familieleden.

¹⁸⁷ **flambeuren.** kaarsen.

¹⁸⁸ **geijnsereert.** ingevoegd.

¹⁸⁹ **lichtelijck.** makkelijk.

¹⁹⁰ **pertinent.** nauwkeurig, duidelijk.

¹⁹¹ **occasie.** gelegenheid.

¹⁹² **mosten.** moesten.

¹⁹³ **liep.** Mogelijke verschrijving.

werden die vreedder op een misdaediger sijn huijt te werck souden gaen. Dese luyden werden door devote capucijne continueel met confitueren en wijn, t'welck mede in seer cierlyke tonnekens en mandekens naer wert gedraegen, versterckt. Sij sijn altoos op t' aengesicht bedeckt, twee roode gaeten hebbende voor de oogen om te sien. Onder dese hebbe ick noch twee mans gesien de welke in plaets van sich met de ordinare discipline te castigeren¹⁹⁴, dewelke van dunne touwties gemaekt sijn en vol knoopen sijn. Soo hadt den eenen een ijser balletie als een knickker in t'welcke ijsere penneties staeken. Dit balletie honch aen een touwtie, met het welke hij t' selve continueel op beijde syn scouder blaederen¹⁹⁵ wierp, die daer van seer scickkelijck gewont waeren. Doch den anderen was noch ijselijker¹⁹⁶, alsoo hij een houtie met ijsere penneties hadt even als daer de pastey backkers haer koste mede prickkelen¹⁹⁷, waer mede hij sich continueel op de dije, op de arme, op de scouderen, op de borsten en elders seer violent¹⁹⁸ mede sloech, gaende niet voort sonder eenige droppelen¹⁹⁹ bloet op de aerde te laeten vallen. Arme verblintheit van dese miserable ignoranten.²⁰⁰

Saeterdach den 13^{en} saegen wij in St. Joan de Laterano door den cardinael Capergna celebreeren²⁰¹ de ceremonien van den doop van Turken²⁰² en joden. Van de eerste waeren twee mans en van de tweede een man, syn vrouw en drie kinderen. Sij waeren alle gekleet in wit damast met een silver kruijs in de handt. Het kleet en t' kruijs was voor haer en ieder noch hondert scudi²⁰³ toe. Naer de middach besteeden ick mijn tijdt met eenige brieven naer Hollandt af te vaerdigen.²⁰⁴

69v Des avonts quaemen eenige heeren dewelke een balcon met ons gehuert hadden om des anderen daechs de Spangiarts haer feest op de Place Navona te sien waert bij ons praeten om met eenen²⁰⁵ sorch te draegen dat wij wat te eeten soude krijgen, alsoo des morgens tot de middach toe de processie gescieden soude en de ganschen dach veel gewoel en des avonts het vierwerck, om welke reden wij geresolveert waere op de kamer van t' balcon den ganschen dach door te brengen.

Sondach, sijnde den eersten paesdach, den 14^{en}, waeren alle de heeren des morgens al heel vroeck aen ons huijs om de processie, die met het lumiere²⁰⁶ van den dach soude beginnen, te gaen sien, doch aen de Place Navona koomende, vonden wij dat de Spangiarts om t' regenachtich weer haer feest hadden op gescort. Wij gingen al druyppstaertende²⁰⁷ wederom, resolverende onse

¹⁹⁴ **castigeren.** tuchtigen.

¹⁹⁵ **scouder blaederen.** schouderbladen.

¹⁹⁶ **ijselijker.** verschrikkelijker.

¹⁹⁷ **prickkelen.** prikken.

¹⁹⁸ **violent.** gewelddadig.

¹⁹⁹ **droppelen.** druppels.

²⁰⁰ **ignoranten.** onwetenden.

²⁰¹ **celebreeren.** vieren

²⁰² **Turken.** moslims.

²⁰³ **scudi.** De scudo was een oude Romeinse munt.

²⁰⁴ **af te vaerdigen.** te zenden.

²⁰⁵ **met eenen.** meteen.

²⁰⁶ **de lumiere.** het eerste licht.

²⁰⁷ **druypstaertende.** verslagen. Mogelijk ook: doorweekt.

geprepaereerde spijs ten huysen van de heer Voet op te gaen eeten, t' welck des middachs geexecuteert²⁰⁸ wiert naer dat wij eerst de benedictie²⁰⁹ van de paus op de plaets van St. Pieter hadden wesen haelen. Naer de middach passeerden wij onsen tijdt met van delen in de thuynen, soo van Medicis als Borgese.²¹⁰ Wij reden op de Corse en quaemen tegens den avont wederom tot de heer Voet om t' overscot te consumeeren.

Maendach den 15^{en}. Wij flatteeren²¹¹ ons van die dach t' feest van de Spanjaerts te sien, doch t' regenachtich weer beletten t' selve. Ick was aen t' huijs van monsignor Falconieri²¹², doch vont hem belet met eenige gasten, soo mij geseijt wiert. Ick reedt noch naer den pater don Celso, maer vindt hem mede niet t' huijs, soo dat ick van dese twee mijn afsceijt niet neemen kost.

Dijnsdach waeren wij al wederom in onse hoop bedroogen van t' vierwerck te sien vermits den continueelen regen. Des avonts waeren wij bij de heer Smit.

70R Woensdach den 17^{en} saegen wij door den paus de Agnus Dei²¹³ benediceeren.²¹⁴ Naer de middachs was ick aen t' huijs van Aliberti, dewelke ick tot alle geluck vindt. Ick seijde dat ick gaerne mijn dimissie²¹⁵ van de koninginne soude neemen, alsoo ick geresolveert was sondach of maendach te vertreckken. Hij bracht mij aenstonts naer t' hof, alsoo de koninginne juyst niet belet was met eenige saeken. Haere majesteijt ontfinch mij wederom met haer gewoonlijke beleeftheid, mij vragende naer mijn reijs en hoe ick die nam, seggende mij hoopte wederom te sien en dat ick haere majesteijt dienst soude doen van Rome en haer persoon wederom te koomen sien, mij ten hoochste recommandeerende van alles op mijn reys naer Constantinopelen²¹⁶ naerstich te remarqueeren²¹⁷, op dat ick wat fraijs wederom soude kunne remarqueeren. Waerop ick antwoorde dat mijn capaciteijt²¹⁸ seer kleijn was, doch den grooten iever²¹⁹ die ick hadt van haer majesteijt dienst te doen, dat mij die soude aenprickkelen²²⁰ van op dese reijs soo veel te leeren dat ick eenige de minste satisfactie²²¹ op mijn wederkomst soude kunnen geven.

Het discours was noch van t' een en t' anderen en onder versceijde

²⁰⁸ **geexecuteert.** uitgevoerd.

²⁰⁹ **benedictie.** zegen.

²¹⁰ **Naer de...als Borgese.** Het gaat om de grote tuinen van de Villa Medici en de Villa Borghese.

²¹¹ **flatteeren ons.** stelden ons voor.

²¹² **t' huijs van monsignor Falconieri.** Ottavio Falconieri (1636-1675) was een Romeinse geleerde en historicus. Net als zijn broer Paolo (1634-1704) was hij een liefhebber van de kunsten. Beide waren verbonden aan de kring van Christina van Zweden. Ruysch ontmoette de broers Falconieri tijdens zijn verblijf in Rome.

²¹³ **de Agnus Dei.** Het Agnus Dei, het lam Gods, is een gebruikelijk onderdeel van de katholieke mis.

²¹⁴ **benediceeren.** zegenen.

²¹⁵ **dimissie.** vertrek, afscheid.

²¹⁶ **Constantinopelen.** Constantinopel, het huidige Istanbul.

²¹⁷ **te remarqueeren.** op te merken.

²¹⁸ **capaciteijt.** vermogen.

²¹⁹ **iever.** ijver.

²²⁰ **aenprickkelen.** aansporen

²²¹ **satisfactie.** voldoening.

propoosten²²² seijde mij haer majesteijt dat sij tijdinge²²³ hadt dat Fickfort gevangen was en of ick niet wist waerom, waerop ick haer niet dienen kost. Sij seijde, soo als ick van syn goede pen begon te spreken, dat hij haer seer violent met scrijven aen hadt getast, doch dat sij haer geen quaet spreken aentrock, waerom ick van Fickfort niet meer sprack, maer wierp het op het neemen van de citadelle van Luijck bij²²⁴ de Franschen.²²⁵ Met dese materie liep een quartier uers noch door, als wanneer haere majesteijt mij dimitteerde met mij adieu te seggen, geluck op de reijs te wenschen et²²⁶ seggen dat ick volharden soude van een van haer vriende te sijn. Soo als ick mij booch, booch haere majesteijt sich heel beleeft met handt nae de aerde, veel lager als ick mij soude derven²²⁷ imagineeren²²⁸ hebben. Haere groeten en reverentie²²⁹ syn als die van een man en niet van een vrouw. Soo als ick uijt de caemer was, quaemen de neven van de paus, dewelke ick noch sach passeeren. Hier van daen ginch ick Voet besøeken.

Donderdach den 18^{en} hoorden wij dat de Spangiarts haer feest uyt hadde gestelt tot sondach daer aen. Quamen ons de messieurs Donap met haer hofmeester besøeken. Den regen hielt ons in huijs.

Vrijdach den 19^{en} saegen wij kort naer den eeten de rariteijten van pater Kocher, die seer fraij sijn van iemandt die het kabinet van Settale van Milan²³⁰ niet gesien heeft of die uijt Hollandt niet is, daer de Indiaense dinge in abundantie²³¹ syn. Syn mechanica syn seer goet, voornaementlyck de demonstratien quodumdatae vacuum.²³² Wij spraeken hem selfs. Hij is een seer vriendelijck en beleeft man.

Hier van daen begaeven wij ons naer t' paleijs van Justinianus²³³, notabel²³⁴ om gesien te werden om de galerij met beelden die daer is. De selve sijn seer veel en alle antiques.²³⁵ Naer dat wij dit gesien hadden, klommen wij noch eens boven op het Pantheon, daer wij eerst saegen hoe groot het gat was daer het licht van boven door valt.²³⁶ De heele stadt werdt hier boven seer

²²² **propoosten.** meningen.

²²³ **tijdinge.** bericht.

²²⁴ **bij.** door.

²²⁵ **maer wierp...de Franschen.** In maart 1675 werd de citadel van Luik ingenomen door Franse troepen. De aanval maakte onderdeel uit van de Frans-Nederlandse Oorlog (1672-1679).

²²⁶ **et.** en.

²²⁷ **derven.** durven.

²²⁸ **imagineeren.** voorstellen.

²²⁹ **reverentie.** eerbied.

²³⁰ **het kabinet...van Milan.** Manfredo Settala (1600-1680) was een Milanese verzamelaar van kunst en curiositeiten. Hij bezat een enorm rariteitenkabinet, het Museo Settala, met meer dan 3000 voorwerpen. Ruysch ontmoette Settala in oktober tijdens zijn bezoek aan Milaan.

²³¹ **abondantie.** overvloed.

²³² **demonstratien quodumdatae vacuum.** Het is onduidelijk wat hier bedoeld wordt.

²³³ **t' paleijs van Justinianus.** Het betreft het Palazzo Giustiniani.

²³⁴ **notabel.** bijzonder.

²³⁵ **antiques.** antiek.

²³⁶ **Naer dat...door valt.** De ronde koepel van het Pantheon heeft een 'oculus', een ronde opening waar licht door valt.

aerdich ondeckt.²³⁷ Des avonts aeten wij nevens de compatriotten²³⁸ bij Hoogenhouck, Nieuwburch en Vanden Berch.²³⁹

70v Saeterdach den 20^{en} gingen wij ten ses ueren des morgens naer Monte Cavallo om de distributie van t' Agnus Dei te sien. De ceremonie was even als die van de kaersen en de palmen. De selve wiert bij absentie van de paus om syn indispositie²⁴⁰ door den cardinael Cibo²⁴¹ gedaen. Ick was over al in en soude mede wat gekreegen hebbe, doch alsoo seer wijnich gedistribueert²⁴² wierden, soo was daer juijst niet meer als wij voor de cardinael quaemen, voor niet met alle half doot gedrongen sijnde, t' welck mij bij naer soude doen resolveeren van noijt in geen publijke functie te koomen. Naer den eeten ginch ick bij monsignor Falconieri en den comte d'Aliberti mijn afsceijt neemen, van de welke ick seer veel beleeftheid ontfonch. Ick ginch noch eens aen t' hujs eer van don Celso, doch vont hem niet t' hujs.

Sondach den 21^{en} saegen wij des morgens in St. Pieter de ceremonie van de beatificatie²⁴³ van Giovanni della Croce²⁴⁴, volgens de gedruckte relatie²⁴⁵ hier geinsereert. Naer de middach gaeven wij een visite en ick nam met eene mijn afsceijt aen den cavallier Del Potso²⁴⁶ die, naer dat wij versceijde maelen aen hem gesonden hadden om te begroeten en om syn meenichvuldige publiques affaires²⁴⁷ ons niet hadt kunnen wachten, vrijdach te vooren des morgens ons hadt wesen besøeken met groote civiliteijt.²⁴⁸ Hij liet ons syn bibliotheek, antiquiteyten, teijkeningen, medailles en scilderijen liet²⁴⁹ sien, daer wij voorwaer seer heerlijke saeken saegen. Naer dese visite saegen wij noch in een particulier syn hujs, twee antiques seer scoone statues, een Meleager²⁵⁰ en een Venus.²⁵¹ Des avonts aeten de compatriotten bij ons en de vuerwerke niet.

Maendach den 22^{en} maeckten ick des morgens alle mijn dingen klaer om te vertrecken soo ras als ick kost, neemende paerden aen om naer Florencen te vertreckken des anderen daechs, doch liet mij alweer persuadeeren²⁵² tot

²³⁷ **ondeckt.** gezien.

²³⁸ **compatriotten.** metgezellen.

²³⁹ **Nieuwburch en Vanden Berch.** Vander Nieuwburch en Vanden Berch waren vaste reisgezellen van Ruysch.

²⁴⁰ **indispositie.** ziekte.

²⁴¹ **den cardinael Cibo.** Alderano Cibo (1613-1700) was een Italiaanse kardinaal.

²⁴² **gedistribueert.** uitgedeeld.

²⁴³ **beatificatie.** zaligverklaring.

²⁴⁴ **de ceremonie...della Croce.** Johannes van het Kruis (1542-1591) was een Spaanse heilige, mysticus en kerkleraar. Hij werd in 1675 zalig verklaard en in 1726 heilig verklaard.

²⁴⁵ **de gedruckte relatie.** het gedrukte verslag.

²⁴⁶ **den cavallier Del Potso.** Carlo Antonio dal Pazzo (1606-1689) was een Italiaanse geleerde en kunstverzamelaar.

²⁴⁷ **affaires.** zaken.

²⁴⁸ **civiliteijt.** beleefdheid.

²⁴⁹ **liet.** Mogelijke verschrijving.

²⁵⁰ **een Meleager.** In de Griekse mythologie was Meleager een van de Argonauten die Jason hielp bij zijn zoektocht naar het Gulden Vlies.

²⁵¹ **een Venus.** In de Romeinse mythologie is Venus de godin van de liefde.

²⁵² **persuadeeren.** overtuigen.

woensdach te wachten om de sammelende²⁵³ Spanjaerts haer vierwerck te sien dat dijnsdachs, sijnde morgen, aen soude gaen. Naer de middach was ick noch eens aen t' klooster van don Celso en vondt hem niet thuijs. Ick trock²⁵⁴ noch wat gelt. Des avonts ginch ick bij Smit eeten.

Dijnsdach den 23^{en} liet ick des morgens al mijn goet packken en al mijn koopmanscap in eene cijpresse kist bij een doen door een faquni van de ducca en van buyten wel voorsien met toile cirè²⁵⁵, stroo en seijldoeck. Naer de middach leverden ick het selve pack in handen van mijn koopman, dewelck met veel beleeftheden mij verseekerde van t' selve te Livorno in hande van de heer Molives²⁵⁶ te bestellen. Ick was noch eens aent' huijs van de messieurs Donap om die adieu te seggen, doch vondt haer niet t' huijs, als mede aen t' klooster de Padre Palavicino, met dewelke ick kennis hadt beginnen te maeken in de anticamera van de koninginne, doch most van gelijken ongetroost heenen gaen.

Des avonts gaf ick gelt aen neef Van Hoogheveen om mijne steene taefels, die noch niet gedaen waeren, te betaelen en mij te Livorno naer te senden, als mede aen Kruijl voor een teijkeninch, dewelcke mij van gelijke volgen most te Florencen, sijnde kerck van St. Pieter van binnen. Des avonts tracteerde de heeren Storel en Glimmer de gehele natie, alwaer ick en neef Hoogheveen mede waeren.

71R Woensdach den 24^{en}, alsoo de vierwerken van daechs te vooren al wederom uyt gestelt waeren tot donderdach daer aen, kost ick naer de selve niet wachten, dewijle de voiturijn²⁵⁷ mij niet ontslaen wilde als voor veel gelt, dewijle hij, alsoo ick de cambiature genoomen hadde van twee posten tot twee posten²⁵⁸, sijn knecht op een van de twee eerste posten gesonden hadt om voor die tydt paerden op te houden, alsoo ick anders ten aensien van de meenichvuldige reijsigers licht op de selve geene gevonden soude hebbe, waerom ick voort' most, ten deelen oock half boos heene loopende, niet willende wachte nae dese Spaense rejouissance²⁵⁹, dewelcke al mede als alle haere andere saeken met haer ordinaere tardive²⁶⁰ manier gehanhaeft wiert. Ick vertrock dan des morgens ten elf ueren, geaccompagneert²⁶¹ van alle de Hollanders tot aen de eerste post, daer wij wat aeten en van den andere sceijde. Des avonts ginch ick te Monte Rose²⁶² slaepen.

Donderdach den 25^{en} vertrock ick des morgens seer vroeck. Op den wech rescontreerde²⁶³ ick Van Achelen van Florencen, die naer Romen wilde. Desen

²⁵³ **sammelende.** treuzelende.

²⁵⁴ **trock.** haalde.

²⁵⁵ **toile cirè.** Toile cirée is een soort waterdicht linnen, bedekt met een laag van bijenwas.

²⁵⁶ **de heer Molives.** Waarschijnlijk gaat het om Giovanni Molives, koopman te Livorno en lid van de Nederlandse natio. Ruysch kwam Molives tegen tijdens zijn verblijf in Livorno in november 1674.

²⁵⁷ **voiturijn.** koetsier.

²⁵⁸ **alsoo ick...twee posten.** Reizen per cambiatura hield in dat de reiziger op een beperkt aantal punten van paarden kon wisselen. In dit geval kreeg Ruysch een nieuw paard bij elke tweede post.

²⁵⁹ **dese Spaense rejouissance.** dit Spaanse vreugdebetoon.

²⁶⁰ **tardive.** trage.

²⁶¹ **geaccompagneert van.** vergezeld met.

²⁶² **Monte Rose.** Monterosi.

²⁶³ **rescontreerde.** trof.

dach waeren mijn twee eerste posten seer lanch, want te Rousilgone²⁶⁴ koomende, mejnde ick al te Viterbo te sijn, alwaer ick eerst eenigen tijdt daer naer aenquam. Ick vont hier seer slechte paerden, alsoo dien dach al twintich chambiatuures gepasseert waeren en, dat het slimste²⁶⁵ was, ick most met de selve vier posten doen, alsoo ick twee posten daer aen geen paerden vont. Ick passeerde Aquapendente²⁶⁶ en quam dien avont noch te Centino²⁶⁷, niet tegenstaende de wegen voor t' meeste gedeelten seer quaet waeren, sijnde of steenachtige bergen of door den regen seer ontstelde²⁶⁸ weegen, waerom de luyden oordeelde dat ick dien dach een grooten wech gedaen hadde, hebben over de 50 Itaeliaensche mijlen achter mij gelaeten.

Vrijdach den 26^{en} raecten ick dien dach al wederom vroeck te paert, doch kost soo wel niet spoejen²⁶⁹ als daechs te vooren, alsoo ick wederom op de tweede post geen paerden vondt en als vooren met de eijgenste²⁷⁰ soo moede en slecht sij waeren voort' most kruijen²⁷¹ tot Bon Convento²⁷², daer ick geen paerden altoos vondt, gelijk oock een Duijtscher die nae mij quam. De post meesters klaechden dat het onmogelijck was ieder te gerijven²⁷³, dewijle alle haere paerden nauwlijckx op stal waeren of dat sij weder voort' mosten, t' welck haer al sommige paerden gekost hadde. Patientie²⁷⁴ was hier de beste remedie om een scoonen halven dach in een kleijn eensaem nessie²⁷⁵ van een stetie²⁷⁶ door te brengen.

71v Saeterdach den 27^{en} maecten ick des morgens vroeck in de weer te sijn en raecten noch al tijdelijck te Siena te sijn, daer sij mij niet te min deden despereeren²⁷⁷ van binnen Florence te koomen. Ick maecte mij niet te min soo ras te paert als ick kost, synde hier wederom seer wel gemonteert. Des middachs at ick een weijnich te Poggi Ponzi²⁷⁸, daer ick een capitain²⁷⁹ van den groot hartoch²⁸⁰ vondt, die mij seijde, soo ick hem wilde volgen, wij soude noch wel binnen geraeken. Ick seijde ja en raecten te paert. Wij liepen dese twee posten wat de paerden uijt haer macht loopen kosten over bergen, steenen, slick etc. en niet te min wij op de plaets van onse cambiature sijnde een post van Florence geen paerden vonden soo geraeckten wij met de selve noch met de son binnen, daer ick seer blijde om was, alsoo de wech van Rome naer Florencen gans niet

²⁶⁴ **Rousilgone.** Ronciglione.

²⁶⁵ **slimste.** ergste.

²⁶⁶ **Aquapendente.** Acquapendente.

²⁶⁷ **Centino.** Centeno.

²⁶⁸ **ontstelde.** beschadigde.

²⁶⁹ **spoejen.** haasten.

²⁷⁰ **de eijgenste.** hetzelfde (paard).

²⁷¹ **kruijen.** gaan, sjokken.

²⁷² **Bon Convento.** Buonconvento.

²⁷³ **te gerijven.** tevreden te stellen.

²⁷⁴ **Patientie.** Geduld.

²⁷⁵ **nessie.** gat.

²⁷⁶ **stetie.** stadje.

²⁷⁷ **despereeren.** wanhopen.

²⁷⁸ **Poggi Ponzi.** Poggibonsi.

²⁷⁹ **capitain.** kapitein.

²⁸⁰ **den groot hartoch.** Cosimo III de' Medici (1642-1723) was groothertog van Toscane.

divertisant²⁸¹ is. Ick geloove dat ick meer als drie duijsent pellegrims ben tegengekoomen.²⁸²

Sondach den 28^{en} ginch ick des morgens aen t' huijs van monsieur Vander Vin²⁸³, doch hij was voor dien dach eens gins en weer uijt de stadt gegaen. Naer den eeten ginch ick de heer Fonteijn²⁸⁴, dewelke sijn broeder uijt Hollandt bij sich hadt, nevens de heer Van Dam, geweesene²⁸⁵ major²⁸⁶ van Batavia²⁸⁷ geboortich van Uijtrecht, eens besøeken, met dewelke wij wat gingen wandelen. Soo als den hartoch uijt de kerck van de Annonciade²⁸⁸ quam en wij ons daer juyst vonden, wiert ick van de heer Paulo Falconieri gesien, die aenstonts naer mij toe quam door al t' volck en mij seer beleeft salueerden.²⁸⁹ Al voort wandelende, seijde mij de jonchste Fonteijn en Van Dam dat hij mede naer Constantinopolen wilden. Des avonts gingen wij naer mijn logement, sijnde De Aquila Nera²⁹⁰, alwaer de heeren Van Winckel en Tieleman mede aengekoomen waeren, om haer wellekom te heeten.

Maendach den 29^{en} ben ick des morgens met de Fonteijnen en Van Dam eerst aen de post geweest, alwaer sij haere brieven lichten²⁹¹, waer uijt met groote surprisen²⁹² verstondt²⁹³ dat den heere prince van Orangie aen de kinderpockies sieck was, doch met groote vreuchde dat sijn hoogheid sich noch wel naer gelegentheid van saeken was bevindende²⁹⁴, en hier van daen naer t' paleijs daer wij de heer Maliabechi²⁹⁵ salueerde, die mij met groote beleeftheit en vriendscap ontfonch. Des middachs bleef ick bij mijn geselschap eeten en den naer middach gingen wij buyten de stadt wandelen, daer het extraordinaris vermaekelijck is.

Dijnsdach den laetsten april bleef ick den heelen morgen t' huijs, mij met scrijven besich houdende. Naer de middach toonden ons de heer Maliabechi uijt last van

²⁸¹ **divertisant.** vermakelijk.

²⁸² **ick geloove...ben tegengekoomen.** Vanwege het katholieke Jubeljaar, dat één keer in de vijfentwintig jaar werd gevierd, stroomden er tienduizenden pelgrims naar Rome. In Rome werden pelgrims verlost van hun zonden.

²⁸³ **monsieur Vander Vin.** Ruysch kwam Vander Vinnen in november 1674 tegen tijdens zijn verblijf in Florence.

²⁸⁴ **de heer Fonteijn.** Ruysch kwam Fonteijn al eerder tegen in november 1674 tijdens zijn verblijf in Florence.

²⁸⁵ **geweesene.** aangestelde.

²⁸⁶ **major.** burgemeester.

²⁸⁷ **Batavia.** Batavia, het huidige Jakarta, was de hoofdstad van Nederlands-Indië.

²⁸⁸ **de kerck van de Annonciade.** Het betreft de Basilica della Santissima Annunziata.

²⁸⁹ **salueerden.** groette.

²⁹⁰ **De Aquila Nera.** De Zwarte Adelaar.

²⁹¹ **lichten.** ophalen.

²⁹² **surprisen.** verbazing.

²⁹³ **verstondt.** begreep.

²⁹⁴ **waer uijt...wel bevindende.** In 1675 kreeg stadhouder Willem III (1650-1702) de kinderpokken. Volgens de overlevering deelde hij zijn bed met zijn kamerjonker Bentinck (1649-1709) om zo de ziekte uit te zweten en af te geven aan Bentinck.

²⁹⁵ **de heer Maliabechi.** Antonio Magliabechi (1633-1714) was een Italiaanse geleerde, bibliofiel en bibliothecaris van groothertog Cosimo III' de Medici (1642-1723) van Florence. Ruysch ontmoette Magliabecchi tijdens zijn verblijf in Florence in november 1674.

72R den hartoch de Pandectae Florentinae.²⁹⁶ Ick kost het manuscript niet te deegen lesen, noch niemandt van t' geselschap, te weeten de heeren Van Dam, twee Fonteynen, een Hamburger en een jesuit. Dit fameuse²⁹⁷ manuscript wert in een silvere geemaelieerde kist bewaert onder alle de scatten van den hertoch die op de galerij syn. t' Selve is in twee tomi²⁹⁸ in root flueel gebonden, met gout beslach, seer fraij geemallieert. Dit boeck pleech met groote ceremonie aen de vreemdelingen als een heijlige reliquie getoont te werden, met brandende kaersen etc. Oock wiert het in de processie wel eer met groot respect onder een daix²⁹⁹ altoos gedraegen. Naer dat wij hier van daen gingen, wandelde ick met Van Dam vermits het scoone weer tot den avont toe, als wanneer wij adieu ginch seggen aen de twee heeren Fonteijn, die des anderen daechs met den dach³⁰⁰ naer Livorno wilden.

²⁹⁶ **de Pandectae Florentinae.** De *Littera Florentina* is een zeer oud manuscript bewaard in Florence dat deel uitmaakt van de zogenaamde 'pandectae', een bloemlezing van Romeinse rechtsteksten.

²⁹⁷ **fameuse.** beroemde.

²⁹⁸ **tomi.** boekdelen.

²⁹⁹ **daix.** verhoging, podium.

³⁰⁰ **met den dach.** met zonsopkomst.